

ÂŞIK ŞİİRİNDE KAFİYE VE REDİF

Dr. Doğan KAYA

Bugüne kadar âşık şiirinde kafiye konusunda pek çok görüş ortaya konulmuşsa da bu konuda hâlâ bir sonuç elde edilmiş değildir. Şöyleki; mevcut bilgiler birbiriyle çelişmektedir ve kafiyelerin çeşitliliği ve özellikleri hakkındaki bazı problemler halledilmemiştir. Bu bakımdan kafiye ve redif konusunu ayrıntılarıyla ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

Asıl konuya geçmeden önce kafiye ve redifin tanımını yapmak yerinde olur.

Kafiye: *Şiirde ahengi ve anlam zenginliğini sağlamak için, dizelerin başında, ortasında veya sonunda, esas alınan belli seslerle tesis edilen ses benzerliğidir.*

Redif: *Kafiyeden sonra gelen ve aynen tekrarlanan ek yahut kelimelerdir.*

Redif için esas olan bir husus vardır ki o da -tanımda da belirttiğimiz gibi-redifin kafiyeden sonra gelecek olmasıdır. Şöyleki; bazı şairler dize başlarında, aynı kelimelerin tekrarına yer verirler. Bu tekrar kelimelerini, redif olarak görmek hata olur. O vakit hem dize başında hem de dize sonunda olmak üzere iki redif ortaya çıkar ki, bu da redif kavramına ters düşer ve konuyu iyice girift hale getirir. Bir başka deyişle; dörtlükte bir kafiye, iki redif durumu ortaya çıkar.

Sözgelişi; şu örneklerle konuyu daha anlaşılır hale getirebiliriz.

Bazen bostan oldu bazen bağ oldu

Bazen al giyindi bazen ağ oldu

Bazen derya oldu bazen dağ oldu

Yol verdi yüzüme güldü her zaman

(Rüstem Alyansoğlu)

Dörtlükteki “oldu” sözleri rediftir. Gerek dize başında gerekse dize ortalarında sık sık tekrar edilen, “bazen” kelimesini asla redif olarak görmemek gerekir. Redif, “gerideki sıra, dizi” anlamına gelir. Bu yüzden Osmanlı ordusundaki geride bekletilen redif taburlarına da redif denilimekteydi. Burada da olduğu gibi redifin sonra gelme gibi bir özelliği vardır. Şiirde de bu böyledir. Şiirde esas olan kafiye ve redif tali unsurdur. Bu bakımdan kafiyeden önce gelmesi söz konusu olamaz.

Sana benzer idi cilvesi nazı

Sana benzer idi hem kaşı gözü

Sana benzer idi kırmızı yüzü

Senin gibi gözlerini süzüyor

(Talibî Coşkun)

Bu dörtlükte de dize sonlarındaki “ı, , ” ekleri/sesleri rediftir. Her dizenin başında tekrarlanan; “*Sana benzer idi*” ifadesi ise yukarıda söylediğimiz sebepten dolayı redif olamaz.

Âşık Şiirinde, dörtlükte bulunduğu yerlere göre, iki Şekilde kafiye vardır.

1. İlk üç dizede oluşturulan kafiye: Buna yaygın anlamıyla “*kafiye*” yahut “*uyak*” denilir.

2. Dörtlük sonlarında oluşturulan kafiye: Bu kafiyenin adı “*ayak*”tır. Kimileri ayak terimini “*ana uyak*” veya “*ana kafiye*” diye isimlendirmiştir. Ancak âşıklar buna “*ayak*” demektedirler. Kitabımızda “*Âşık Şiirinde Ayak*” başlığı altında bu konuyu ayrıntılarıyla anlattığımız için burada “*ayak*” konusu üzerinde ayrıca durmayacağız.

Âşık Şiirinde, bünyesindeki sesler açısından beş Ňeřit kafiye vardır.

1. Ňeyrek kafiye,
2. Yarım Kafiye,
3. Tam Kafiye,
4. Zengin Kafiye,
5. Cinaslı kafiye.

Bunları ayrı ayrı açıklayalım...

1. Ňeyrek kafiye

Bu terim, ilk defa, Saim Sakağlu tarafından, 1–2. 6. 1998 tarihlerinde, I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu’nda telaffuz edilmiştir. Her yeni fikir, -tarihte pek Ňok rneği olduğu gibi- önce tepkiyle karşılanır; sonraki yıllar, uygulamalar ve tartışmalar sonrasında yavaş yavaş kabul görür. Bu terim de önceleri yadırganmıştır. Bana göre bu terim, isimlendirmesi gecikilmiş ve isabetle seçilmiş bir terimdir. Gerçekten de bu tarihe kadar, aynı ses olmamakla beraber Ňıkakları birbirine yakın olan seslerle yapılmış olan kafiyeler, maalesef isimlendirilmemişti. Bu sesler; “-ř”, “n-l-r”, “z-s” gibi sesler olup, önceleri ya kafiye olarak görülmemiş, ya da yarım kafiye olarak dşnlmştir. Hlbuki bunlara bir isim vermek gerekiyordu. Bu bakımdan, “*eyrek kafiye*” terimi yerinde bir sözdür. Ňeyrek kafiyeyi Őöyle tanımlayabiliriz:

ıkakları birbirine yakın olan seslerle meydana getirilen kafiyeye “eyrek kafiye” denir.

*Nice gnllerde gezip yaylıyor
Yediğim aşıma zehir doğruyor
Onun bunun lafını Ňok diyniyor
Sabırım kalmadı daha ne deyim*

Dörtlükteki kafiye oluşturulmaya çalışılan “yaylıyor, doğruyor, diyniyor” kelimelerinin gövdesindeki “l, n, r” sesleri çeyrek kafiye dir.

*Delik testi suya gitse boş gelir
Köre rengi tarif etmek güç gelir
Cahillere devre sözler hoş gelir
Arifleri şirin dil uyandırır*
(Feymanî)

Bu dörtlükte de “ç” ve “ş” sesleriyle çeyrek kafiye yapılmıştır.

*Beni görüp suratını asarsa
Bana nispet şurda burda gezerse
Eğer birgün selâmını keserse
Durmam bu ellerde giderim gayrı*

Çeyrek kafiye, yukarıdaki dörtlükte de karşımıza çıkmaktadır. İlk üç dizedeki “asarsa, gezerse, keserse” kelimelerinde “s, z” sesleri ile çeyrek kafiye yapılmıştır.

Diğer birkaç örnek:

*Pir Sultan Abdal pirimiz
Hacı Bektaş'tır yolumuz
Âşık Veysel'dir tenimiz
Ozanlara selâm olsun* (Dergahî)

*Uzatmayın ayrı giden yolları
Birleşip yıkalım engel surları
Atalım gönülden yersiz kinleri
Gelin kardeşlerim birlik olalım*
(Garip Çınar)

*Hamit der ki ben yârimi öğmeyim
Topla zülfün tellerine değmeyim
Yâri sevme derler nasıl sevmeyim
Al yanakta çifte çifte benler var*
(Hamit Bölücek)

2. Yarım Kafiye

Ses benzerliği tek sese dayanan kafiye çeşidine yarım kafiye denir. Bu sesin ünlü veya ünsüz olması şartı yoktur.

*Mart ayında sarıçiğdem açılır
Nisan gelir çayır çimen seçilir
Mayıs sonu yaylalara göçülür
Güzellere edâ verir o çağlar*

Âşık Veysel'e ait olan bu dörtlüğün kafiyeli kelimelerinde “ç” sesi her üç kelimedede ortak sestir ve bu sesle yarım kafiye yapılmıştır.

3. Tam Kafiye: Ses benzerliği iki sese dayanan kafiye çeşidine tam kafiye denir.

*Seyranî'nin gözü gamla yaş imiş
Benim derdim her dertlere baş imiş
Ben bağrımı toprak sandım taş imiş
Meğer taşa tohum ekilmez imiş* (Seyranî)

Görüldüğü gibi burada “yaş, baş, taş” kelimelerinde ortak iki ses (aş sesleri) vardır ve bunlarla tam kafiye yapılmıştır.

Tam kafiye'nin tanımı yapılırken, pek çok kaynakta, “bir ünlü bir ünsüzden meydana gelen kafiye” söz konusu edilmiştir ki, bu yanlış bir yaklaşımdır. Tam kafiye için böyle bir kayıt yoktur. Çünkü yerine göre çift ünsüzle yahut tek uzun ünlü ile de tam kafiye yapılabilir.

*On bir saat tamam eyledik cengi
İslâm askerinin olmadı dengi
Kâfir suya döktü topu tüfengi
İmdâd-ı Hak ile nusret bizimdir* (Ahmet, XVIII. Yüzyıl)

*Köt(ü)ye meyletmedim işim merd ile
Kötüler aradan çıksın derd ile
On yıl yürüttüm koyunu kurd ile
Tecellî eyledi ol Ganî Yezdân* (Küşadî)

Görüldüğü gibi ilk dörtlükte, kafiyeli kelimelerin ortak sesleri “ng” ikinci dörtlükte ise “rd” ünsüzleri olup bu iki ünsüzle tam kafiye yapılmıştır.

Diğer taraftan, kafiyeyi oluşturan kelimelerin sonu “â, î, û” gibi uzun ünlü ile bitiyorsa, bunu tam kafiye saymak gerekir. Söz gelişi;

*Dembedem vird eder ulu Mevlâ'sın
Gazi Sultan mahmud okur esmâsın
Şeb içre vahdette gördük safâsın
Güzel malum etti Kur'an kerâmet* (Ispartalı Seyranî)

dörtlüğünde; “Mevlâ'sın, esmâsın, safâsın” kelimeleri kafiyelidir. Kelime köklerindeki “â” ünlüsü uzun olduğu için iki ses hükmündedir. O yüzden buradaki kafiyeyi tam kafiye olarak değerlendirmemiz gerekir.

4. Zengin kafiye

Zengin kafiye: Ses benzerliği iki sestten fazla sahip kafiye'ye zengin kafiye denir. Bir başka deyişle zengin kafiye, en az üç benzer sesle oluşturulan kafiye'dir.

*Huzurî zeokin sür virânelerde
Eski âdet budur rindânelerde
Harabât zümresi meyhânelerde*

Parasız kalsa da lord gibi yaşar (Huzurî)

Huzurî'nin bir şiirinden aldığımız bu dörtlükte "âne" sesleri ile zengin kafiye yapılmıştır.

Bazen kafiyeli kelimeler (ünsüz+uzun ünlü) ile bitirilir. Benzer sesler iki sese dayanmakla beraber, kelime sonunda iki ses hükmünde uzun ünlü olduğu için, bu sesleri üç ses olarak değerlendirmemiz ve tam kafiye değil de zengin kafiye olarak nitelermemiz gerekir.

*Arzuladık geldik can fedâ olsun
Hayâlin ruhuma bir gıdâ olsun
Altınoluk sana elvedâ olsun
Durmasın çağlasın dillerim yâre* (Ruhsatî)

Dörtlükte geçen; "fedâ, gıdâ, elvedâ" kelimelerindeki "dâ" sesleri iki ses gibi görünmekle beraber, sonda uzun ünlü olduğu için ses değeri üçe çıkmaktadır ve kefiyeyi zengin kafiye olarak isimlendirmemiz gerekir. Şu örnekler için de aynı hüküm geçerlidir.

*Münadiler âğaz olup nidâyâ
Safa bahş eyledi bay u gedâyâ
Sad-hezaran şükür olsun Hüddâ'ya
Gazi Vezir fetheyledi Uyvar'ı* (Üsküdarî)

.....
*Kim görmüştür güzellerin vefâsın
Arif olan sürer zevk u safâsın
Hercâî dilberin cev ü cefâsın
Çeke çeke bu sineme kan doldu* (Mecnunî)

Diğer taraftan kafiye (â+ünsüz, î+ünsüz, û+ünsüz) şeklinde ise ilgili kelimelerdeki bu kafiyeleri üç ses sayıp buradaki kafiye de zengin kafiye demek gerekir.

*Zülalî der viran olmuş gülistân
Bağ u bahçesini terk etmiş bağbân
Geçmiş zevk safâlar kalmamış devrân
Gönül ağlar ehl-i dilden ayrılmış* (Zülalî)

.....
*Düşeli derdine zülf-i siyâhın
Yoktur nihâyeti çektiğim âhın
Meddahı olmadır ancak o mâhın
Ey Ömer bu tarzı icâda bâis* (Âşık Ömer)

.....
*Nûrî bu sözlerin gel eyle tekmiâl
Eyle suretini sîrete tebdîl
Bu meşhur kelâmdır âlemde ey dîl
Sağ iken kimsenin kadri bilinmez* (Tokatlı Nûrî)

.....
Ok(u)yalım ismini ulu Ma'bûd'un

*Sadık müminlere verir maksûdun
Gönlü keder görmez Sultan Mahmûd'un
Mezid etsin ömrün Cenâb-ı Hazret (İspartalı Seyranî)*

Yukarıdaki birinci ve ikinci örnekte (*ân*) ve (*âh*); üçüncü örnekte (*îl*) ve dördüncü örnekte ise (*ûd*) sesleri zengin iki ses gibi görünmekle beraber ünlüler uzun olduğundan dolayı üç ses hükmündedir ve zengin kafiye yapılmıştır.

5. Cinaslı Kafiye

Cinaslı kafiye, yazılışları bir, anlamları farklı kelimelerle yapılmış kafiye çeşididir. Söz konusu kelimelerin sayısının en az iki olması gerekir. Tek kelimenin birden fazla anlamda kullanılması divan şiirinde "tevriye" olarak adlandırılır. Bu bakımdan tevriye ile cinası karıştırmamak gerekir. Sözgelisi, Âgâhî'nin şu şiirinde "sürmeli" sözü ile cinas yapılmıştır.

*Seher vakti çaldım yârin kapısın
Baktım yârin kapıları **sürmeli**
Boş bulmadım otağının yapısın
Çıkageldi bir gözleri **sürmeli***

*Dedim hiç yapı yok senin yapında
Oynanılmaz urganında ipinde
Dedim dahi çok mu duram kapında
Dedi yok yok seni burdan **sürmeli***

*Şu kevn ü mekânı tuttu ışığın
Nöbetin bekleyen alır keşiğin
Beklemeli o sultanın eşiğin
Günde yüz bin kere yüzler **sürmeli***

*Agâhî karıştır kanı yaş ile
Hak bulunmaz hayâl ile düş ile
Yetemen menzile bu gidiş ile
Hemen aşk atına binip **sürmeli***

Âşık şiirinde cinas, âşıkların zaman zaman baş vurdukları usullerden birisidir. Bilhassa Doğu bölgesi âşıklarının bu tarzda ortaya koydukları şiirleri "tecnis" olarak adlandırılmıştır. Tecnisin bir özelliği, dörtlüklerin 1., 2. ve 3. dizelerindeki kafiye kelimelerin de cinaslı kelimelerden oluşması gereğidir.

***Yâr Eli**
El sürme yareme sır sır **sızılar**
Baştanbaşa var endamım **yareli***

*Lokmanlar el çekmiş rakip sızılar
Değmeyince iy'olur mu yar eli*

*Görmesem de seni kalpte bendesin
Gülden ağır laf dedim mi "Ben" desin
Yüz çevirmiş terk eylemiş bendesin
Nasıl sevmiş o vefasız yar eli*

*Bu aşkın atına vurulmaz eyer
Binenin mutlaka kaddini eğer
Kâbe olsan dahi bakarsam eğer
Çağlayan'a haram olsun yar eli*

Kafiye ve redifle ilgili problemler

Kafiye konusuna son vermeden önce, konuyla ilgili olarak bazı hususlara da temas etmek istiyorum.

Şiirde bazen kafiyeli kelimelerin ek ve köklerinde karşımıza problem çıkmaktadır. Kafiye olarak nitelediğimiz kelime kökündeki benzer sesler, her zaman arzu edilen şekilde olmayabilir. O vakit, kafiye ve redifin nereden itibaren ayrılacağı hususunda tereddüt hâsıl olmaktadır. Bir örnekle konuya açıklık getirelim.

*Gönül sarayını bekler bir kadı
Kimseye denmiyor bu derdin adı
Mustafa'm neden yok ağzıym tadı
Yaren bozuk ahbap bozuk hep bozuk
(Kul Mustafa)*

Bu dördlükte "ad-ı, tad-ı" kelimelerindeki "ad" sesleriyle ile tam kafiye yapılmıştır. Ancak birinci dizedeki "kadı" kelimesi kök halindedir ve dolayısıyla redif yoktur. Bir başka deyişle ikinci ve üçüncü dizelerdeki ek-kök uyumu "kadı" kelimesi için geçerli değildir. Şu halde, dördlükteki kafiyeyi nasıl isimlendireceğiz? Şair her üç dizede "adı" seslerini kullanarak ifadesine zenginlik katmıştır. Bu gibi durumlarda kelime köküne ve eklere bakarak yarım tam şeklinde isimlendirmede bulunmak yanlış olur. Buna "zengin kafiye" demek gerekir. Zaten âşik, "adı" söyleyişiyle bu zenginliği elde etmiştir.

Şayet ilk kelime "kadı" değil de "dudu, dedi, kedi, dedi-kodu, yudu" gibi kelimelerden birisi olsaydı, o vakit ikinci ve üçüncü dizelerdeki kafiyenin

cinsinden; ilk dizede kafiye'nin söz konusu olmadığından ve mevcut "d" sesinin benzerliğinden söz edilebilirdi.

Dörtlüklerde kafiye'nin tayini konusunda, zaman zaman tereddüde düşülmektedir. Şöyleki; kimi zaman yukarıdaki örneklere uygun tarzda söylenmemiş yahut da kafiye bütünlüğü olmayan örnekler karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, birbirine uymayan görüşlerle ifade yoluna gidilmektedir. Bazı âşıklar tekniğe feda etmek istemediklerinden, kafiyesi kusurlu şiirler söyleyebilmektedir. Şiirde kafiye'nin mutlaka olması gelenektendir ve âşık buna elinden geldiğince riayet eder. Ancak zaman zaman başarı sağlamayabilir. Sözcüleri, kafiye oluşturmayacak kelimelere redif getirir.

*Boş günler geçip durmasın
Aşkımızburda bitmesin
Elalem bize gülmesin
Bir haber sal yârim yârim*

Bu dörtlükte kafiye'li kelimeler olarak görülen, "dur-masın, bit-mesin, gül-mesin" gibi kelimelerin köklerinde görüldüğü gibi ortak ses yoktur ve dolayısıyla kafiye'nin varlığı da söz konusu değildir. Ancak "masın, -mesin" şeklinde, redif görünümünde ekler vardır. Redifin var olabilmesi için mutlaka kafiye'nin var olması gerekir. Bu bakımdan, söz konusu ekler redif dememiz mümkün değildir. Şu halde nasıl bir isimlendirme yapmamız gerekir? Redif olmamakla redif görevi üstlenen bu ekler "sözde redif" demek sanırsanız en doğru yol olacaktır.

Buna benzer bir hususu Dertli'nin meşhur şiirinde geçen şu dörtlüğün kafiyesinde de görürüz.

*Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde*

Bu dörtlükte birinci ve ikinci dizedeki "al-dın demez, kıldın demez" sözleri kafiye'lidir. "l" sesleri ile yarım kafiye, "dın demez" söyleyişiyle de redif yapılmıştır. Üçüncü dizede ise, kafiye'nin olduğundan söz edemeyiz. Sadece "yemez" kelimesindeki "emez" sesi birinci ve ikinci dizelerdeki son hece ile yakınlık göstermektedir ve redif değildir. Buna "sözde redif" denilir ve şiirin kafiye şeması yapılırken bu dizeyi de geleneğin gereği ve "mez" sesinden dolayı aynı harfle göstermek gerekir.